گولان وێ گرتیە ژالە
تەبیەت صامت و لالە
(سەرسال)

بلبل، چیە نالییاوە هەردەم!
یان هوون ژی وەک مە بێ وەلاتن؟
حاشا نە وەکی مە هوون سەفیلن
هێلوون وە هەیە خودان کەلاتن
(لۆمە ژ بلبل)

ئەم تازەگەرییە، ع.ڕ. هەکاری لە ساڵی ۱۹۱۹دا کردوویەتی؛ چەند ساڵێک دووای ئەو، ئنجا شاعیرانی کوردی عێراق: ڕەشید نەجیب، عەبدولڕەحمان بەگی نفووس، شێخ نووری شێخ ساڵح، گۆران، شوێن پێی هەڵدەگرن و هەر یەکە و بەپێی توانای خۆی، درێژەی پێ دەدەن. کەواتە، لێرەوە، دەوری پێشڕەوایەتیی عەبدولڕەحیم هەکاری لە تازەکردنەوەی شیعری نوێماندا دەردەکەوێت.

٥- بابەتی (سۆزی دوورەوڵاتی) لە شیعرەکانی(عەشقا وەلات) و (نەزانین) و (ویسڵەت)دا؛ هەروەها تێمی (بانگکردنی میللەت بۆ یەکیەتی و ڕاپەڕین و پێشکەوتن) لە شیعرەکانی (ژ بۆ شەریف پاشا) و (سەلایا شەڤ)دا؛ ئنجا بیری (زۆرانبازی لەپێناو

مانەوەدا) لە شیعری (قەوی ب خارنا زەعیفان دژین)؛ هەروەها دەربڕینی هەستی باوکایەتی و چارەسەرکردنی پەیوەندیی نێوان باوک و ڕۆڵەکەی لە شیعری (بۆ نەسلا تێت)؛ یان داکۆکی کردن لە ماف و ئازادیی ئافرەتانی کورد و گرێدانەوەی بە خەباتی نەتەوەیی لە شیعری بۆ نموونە (جڤاتا دایکان)دا؛ لە کۆتاییشدا تێمە ڕۆمانسییەکانی وەک قسەکردن لە زمانی سێوێکەوە و قسەکردن لەگەڵ بولبول لە شیعرەکانی (نالینا سێوەکی) و (لۆمە ژ بلبل)... هەموو ئەمانە، ئەگەرچی لای شاعیرانی پێشوو هەندێکیان باسکراون؛ بەڵام هەکاری بە ئاواز و شێوازێکی جیاواز و نوێ دەیانچڕێتەوە.

کەواتە، هێنانە ئارای بابەت و تێمی نوێ بۆ ناو شیعر، بەڵگە و نیشانەیەکی دیکەی نوێخوازێتیی شاعیرە.

٦- هەکاری، یەکێکە لەو شاعیرە نووبێژانەی کە (یەکیەتیی بابەت) لە شیعرەکانیدا، بە پێچەوانەی شیعری کۆنمان، دیاردەیەکی دیار و فراوانە. بەڵگە و نموونەی ئەم راستییە لە زۆربەی شیعرەکانیدا دەبینرێت. پێش هەکاری، ئەم دیاردەیە، لای شاعیرانی کورد، بەدەگمەن دەبینرا.

دابەشکردنی واتا بەسەر زیاتر لە بەیتێک و دوو بەیت، هونەرێکە بە دەگمەن لە شیعری کۆندا دەبینرێت. هەکاری، بە پێچەوانەی زۆربەی شاعیرانی سەردەمی پێشوو، توانیویەتی واتا و فیکرە بەسەر زیاتر لە بەیتێک پرژ و بڵاو بکاتەوە:

«ئەڵڵاهو ئەکبەر» دەنگێ مناریٚ
«رابن» دبیٚژت، هەروەک هەواریٚ
«رابن» دبیٚژت، وەقتێ سبیٚیە
ساحیٚب خەباتن، شەیتان ل بیٚیە
پاقژ بکەن خۆ............ هتد

(بانگ)

هەروەها بڕوانە شیعری (ویسڵەت) و (فیرقەت) و (قەوی ب خارنا زەعیفان دژین).

٧- ئەگەر چاوپۆشی لە شاعیرانی دیالێکتی گۆران لە سەدەکانی ١٨ و ١٩ بکەین (بێسارانی، مەولەوی، وەلی دێوانە..)؛ عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری یەکەمین شاعیری سەدەی بیستەمە کە کێشی پەنجەی (کێشی ڕەسەنی خۆماڵی) لە شیعری کوردیدا بەکارهێنابێت. لەم بوارەدا، د.عیزەدین مستەفا ڕەسوول لە لاپەڕە (٥١)ی کتێبەکەی خۆیدا (ئەدەبیاتی نوێی کوردی؛ چاپی هەولێر: ١٩٩٠)، ئەم شاعیرە بە « رابەر» دادەنێت و دەڵێ:

«پێش ئەوەی کێشی پەنجە لە شیعری شێخ نووری و گۆران و پیرەمێردا ببینین، هەر لە شیعری بیر ڕووناک و ڕابەرێکی وەک عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاریدا ئەم چەشنە کێشە دەبینین».

د. عیزەدین لە تۆژینەوەکەی خۆیدا، کە وەزارەتی خوێندنی باڵا و تۆژینەوەی زانستیی زانکۆی بەغدا بۆی چاپکردووە، چەند پارچە

شیعرێکی بە ناونیشانی (حی علی الصلاە) بە نموونە هێناوەتەوە و پاشان لەبارەی شیعرەکانی ئەم شاعیرە ڕێبەرەوە دەڵێ:

« ئەگەر بەدووای کێشی ئەم شیعرانەدا بگەڕێین، ئەوا دەتوانین بە هەر دوو جۆر بیکێشین» . بۆ نموونە، ئەم کۆپلەیەی خوارەوە، بە حسابی کێشی عەرووزی، دەبێتە (موتەدارەک):

دەنگەک / ژ منا / ڕێ تێت

فعلن / فعلن / فعلن

گازی / دکەتن / مەللا

فعلن / فعلن / فعلن

بە حسابی کێشی پەنجەش، بەم شێوەیە دەبێت:

دەن - گەک - ژ - منا - ڕێ - تێت ٢ + ٢+ ٢

گا - زی ، دک - تن - مەل - لا ٢ +٢+ ٢

کەواتە، وەک پێشتر د. عیزەدین مستەفا ڕەسوول ئاماژەی پێکردووە: عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەکاری یەکەمین شاعیری سەدەی بیستەمە کە کێشی پەنجەی لە شیعری کوردیدا بەکارهێنابێت؛ لەم بوارەشدا دەبێتە ڕابەر.

٨- هەکاری لەو شاعیرە نوێخوازانەیە کە تەنیا لەسەر یەک جۆر کێش و یەک جۆری عەرووز کاری نەکردووە؛ بەڵکو ژمارەیەکی زۆر لە کێش و عەرووزەکانی تاقی کردۆتەوە:

- مستفعلاتن مستفعلاتن لە شیعری (بانگ)دا، کە

ئەحمەدی خانی بەندێکی لە (نەوبەهار)دا لەسەر ئەم کێشە هەیە.

- مستفعلن مستفعلن .. لە شیعری (قەوی..).

- مفاعیلن .. لە شیعری (سەلایا شەڤ) دا.

- مفعولن مفاعیلن مفاعیلن فعولن.. لە شیعری (دەنگ) و (نەزانین)دا.

- مفعولن مفاعیلن مفعولن مفاعیلن .. لە شیعری (حی علی الصلاه)دا.

- کێشی رەجەز لە شیعری (عەشقا وەلات) کە سەرواکەی تەرجیعە؛ لە هەندێ شیعری مەلای جەزیری دا بەکارهاتووە.

- کێشی هەزەج لە شیعری (بۆ نەسلا تێت) کە مەم و زینی ئەحمەدی خانی، هەمووی لەسەر ئەم کێشەیە.

جگە لەمەش نموونەی هەشت برگەیی (٤+ ٤) لە شیعرەکانی ئەم شاعیرەماندا زۆرن. لە هەمان کاتدا ئەگەر بۆ کێشەکانی دیکەش بگەڕێین، نموونەیان هەر دەدۆزینەوە:

سبێ وەکی/ چوومە خەبات ٤+٤

قیزەک مە دیت / چۆلی دهات ٤+٤

یان:

ئەز مامە سێوی/ بێ دا و و بابم ٥+٥

خانیێ من سووتن/ ئەز مال خرابم ٥+٥

هەکاری، پێش عەبدوڵا گۆران کێشی (دە برگەیی) بەکار

هێناوه. ئەمە جگە لە بەکارهێنانی جۆرەکانی دیکەی کێشی پەنجە، لەگەڵ مەسنەوی، ڕەجەز، چوارین، ، شەشینە (کە لەلای مەلای جەزیری زۆر بەکارهاتووە).

ئەم جۆراوجۆرێتییە، لە لای هەکاری، تەنانەت لەناو یەک تاکە شیعریشدا هەستی پێدەکرێت، بۆ نموونە لە شیعری(گازیبیا دوماهیکێ)و (بێ هێڤی نەبن)دا.

لە بواری بەکارهێنانی سەرواشدا، ع. ڕەحمی هەکاری لە هەندێ شیعرەکانیدا، جۆرە سەروایەکی تازە دادەهێنێ کە بەدرێژایی مێژووی شیعری کوردی نەدیتراوە، لەلایەن شاعیرانی پێش خۆی و سەردەمی خۆیدا بەکارنەهاتووە؛ بۆ نموونە ئەم جۆرە سەروایەی خوارەوە لە شیعرەکانی (گازیبیا دماهیکێ) و (بێ هێڤی نەبن):

a ....
b ....
c ....
b ....

ئەمە جگە لە بەکارهێنانی ئەم جۆرە سەروا دەگمەنەی خوارەوە کە لە شیعرە تازەکەرەوەکانی فەڕەنسیدا (بەتایبەتی لای رامبۆ) زۆر دەبینرێت:

a ....
b ....

a ....
b ....

بەم شێوەیە، بەکارهێنانی کێشی پەنجە لەلایەک، لەلایەکی دیکەشدا جۆراوجۆرێتیی کێش لەلای ئەم شاعیرە، لە سەرووی هەمووشیانەوە داهێنانی سەروای تازە؛ سەرەتایەکی دڵخۆشکەر بووە (بە گوێرەی ساڵی ١٩١٩) لە تازەکردنەوەی شیعری کوردیدا.

٩- لە ئەنجامی ئەم تێکیشکاندنە جۆراوجۆرانە و لە ئەنجامی ئەم وردە لادانە شیعرییانەی هەکاری، دەبینین تۆپۆگرافیای شیعر لای هەکاری گۆڕانی بەسەردا دێت. دابەشبوونی پانتاییە ڕەشەکان بەسەر لاپەڕەی سپیدا، لای هەکاری، جیاوازە لەگەڵ ئەوانی کلاسیک؛ وەک لەم خشتەیەدا بە چەند نموونەیەک ڕوونی دەکەینەوە:

نموونەی پێش هەکاری (کۆن):

a ....
a ....
b ....
a ....
c ....
a ....
d ....
a ....

f ....
a ....

نموونەی هەکاری (تازەبوونەوە):
a ....
a ....
b ....
a ....
c ....
a ....
d ....
a ....
f ....
......
....
a ......

یان لە شیعری (بانگ) دا:
a ....
a ....

b ....
b ....

c ....
c ....

d ....
d ....

f ....
f ....

شیعری (قەوی..):
a ....
a ....
a ....
a ....
a ....

b ....
b ....

b ....
b ....
b ....

c ....
c ....
c ....
c ....
c ....

یان بڕوانە ئەم شێوەیە لە شیعری (دەستێ تەنێ دەنگ ژی نایەت)، کە تۆپۆگرافیایەکی تازەی هەیە:

a ....
a ....
a ....
a ....
b ....

١٠- تاقیکردنەوەی فۆرم و تەکنیکی تازەی شیعری، دیاردەیەکی دیکەی تازەگەرایییە لای هەکاری. شیعری چیرۆک ئامێز، یان ئاخنینی چیرۆک لەناو شیعردا، هەروەها بەکارهێنانی دیالۆگ، قسەکردن لە زمانی سێویێکەوە یان قسەکردن لەگەڵ